

Ayasofya'da Uygulanan Cami Mûsikisi Türleri

İbrahim ÇOBAN | orcid.org/0009-0002-7885-4228 | <mailto:neyzenibrahim55@gmail.com>

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Öz

Bu çalışmamızda Ayasofya Camii tarihi ve dini mûsiki türleri incelenecek; akabinde cami mûsikisi türlerinin yeniden ibadete açılan Ayasofya'daki tatbikatı üzerinde durulacaktır. Burada icra edilen tüm bu türler, alanında yetkin imam ve müezzinler tarafından yerine getirilmektedir. Bu bakımdan hem dönemindeki icracılara hem de sonraki nesillere örneklik teşkil etmesiyle birlikte bu alana katkı yapması amaçlanmaktadır. 2020 yılından itibaren cami hüviyetiyle hizmet veren Ayasofya'da beş vakit namaz esnasında, Cuma, kandil, bayram gün ve gecelerinde icra edilen cami mûsikîsi türlerini kapsamaktadır. Bu türler incelendiğinde bir kısmının hem yapı hem de icra itibarıyla sadece Ayasofya'ya mahsus olduğu görülmüş olup bunları gün yüzüne çıkarma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu türlerin ortaya çıkarılması için gerekli araştırma, gözlem, kaydetme ve notaya alma süreçleri izlenmiştir. İlgili makalemizde Cami Mûsikîsi türlerimizden Kur'an Tilaveti, ezan, salâ/salavâtlar, kamet, ilahi, mevlid, miraciye, kaside, istiğfar, tesbih vb. türlerin makamsal boyutları, icra şekilleri, icra zaman ve süreleri hakkında bilgi verilecek. İrticalen okunan türlerin temel nitelikleri ile kendine has ayırt edici özelliklerinden bahsedilecek. Ayrıca Ayasofya Camii'ne mahsus olmak üzere Cuma, Cumartesi ve Pazar sabah namazının akabinde mihrapta icra edilen bazı zikir ve salavâtların notaları ile her vaktin farz namazının akabinde müezzinlerce toplu icra edilen farklı makamlardaki istiğfarların notaları da eklenecektir.

Anahtar Kelimeler

Dini Mûsiki, Ayasofya, Cami Mûsikisi, Ezan, Salâ, Kur'an Tilâveti.

Atıf Bilgisi

Çoban, İbrahim. "Ayasofya'da Uygulanan Cami Mûsikisi Türleri". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 354-391.

Geliş Tarihi	31.10.2024
Kabul Tarihi	20.12.2024
Yayın Tarihi	29.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma devam eden ya da bitmiş herhangi bir tez ya da çalışmadan türetilmemiştir.
İntihal Kontrolü	Evet - Turnitin
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli Üniversitesi

Types of Mosque Music Performed in Hagia Sophia

İbrahim ÇOBAN | orcid.org/0009-0002-7885-4228 | neyzenibrahim55@gmail.com

Ph.D. Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, İstanbul, Türkiye
<https://ror.org/03a5qrr21>

Abstract

This study explores the history of the Hagia Sophia Mosque and its religious music forms, with a particular focus on how these forms are applied in the newly reopened Hagia Sophia. All genres performed here are executed by imams and muezzins who are highly skilled in their fields, making it a model for both contemporary performers and future generations. The study examines the types of mosque music performed during the five daily prayers, Fridays, holy days, and religious holidays in Hagia Sophia, which has functioned as a mosque since 2020. Analysis reveals that some of these forms are unique to Hagia Sophia in terms of both structure and execution, underscoring the importance of bringing them to light. To this end, extensive research, observation, recording, and notation processes were carried out to document these unique styles. The article provides detailed insights into the maqam (musical mode) dimensions, performance styles, timing, and duration of various mosque music forms, including *Qur'an Tilawah*, *Adhān*, *Şalā/Şalawāt*, *Iqāmah*, *İlāhī*, *Mawlid*, *Mi'rāciyah*, *Qaşidah*, *Istighfār*, *Tasbiḥ*, and others. The distinct and improvised characteristics of certain forms are also discussed. Furthermore, specific to the Hagia Sophia Mosque, the article includes the notations of the *Tasbiḥāt* recited at the mihrab after the Fajr prayer on Fridays, Saturdays, and Sundays, as well as the notations of various *Istighfār* recited in different maqams collectively by the muezzins after each obligatory prayer.

Keywords

Religious Music, Hagia Sophia, Mosque Music, Call to Prayer (Adhan), Funeral Prayer (Salā), Quran Recitation.

Citation

Çoban, İbrahim. "Types of Mosque Music Performed in Hagia Sophia". *Kocaeli Theology Journal* 8/2 (December 2024), 354-391.

Date of Submission	31.10.2024
Date of Acceptance	20.12.2024
Date of Publication	29.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This Study is not derived from any ongoing or completed thesis or study.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Publisher	Kocaeli University

Giriş

İmparator I. Justinianus tarafından Kudüs'teki Süleyman mabedi esas alınarak inşası yapılan ve bu süreçte çeşitli beldelerden çok özel malzemelerin kullanıldığı, dünya kültürel mirası içerisinde son derece önemli bir yer teşkil eden Ayasofya, inşa edildiği ilk dönemlerden itibaren daima hayranlıkla takip edilmiştir. Hristiyanlık içerisinde önemli bir dini merkez haline gelen yapı, ayrıca Ortodoks inancının da etrafında teşekkül ettiği kutsal bir mekân halini almıştır. Ayasofya, başta Bizans krallarının taç giyme törenleri olmak üzere hem yönetim merasimleri hem de Hristiyan dininin bir parçası olan kilisede icra edilen müzikal formlar ve ayinlere de ev sahipliği yapmıştır. Şehrin sembolü ve manevi güçlerinden bir tanesi olarak günümüze ulaşan yapıda, o dönem için halkın büyük bir teveccühü söz konusuydu. Öyle ki bu kutsal mabedin ünü ve ehemmiyeti Bizans sınırlarının ötesinde de biliniyor ve övgülerle anılıyordu. Böylesi bir büyük kilise tüm Hristiyan âlemi içerisinde sayılı mabetler arasında yer almaktaydı.

1453 yılında Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte şehrin bu güçlü ve manevi sembolü de bir başka dinin kutsal mabetleri arasına girmiş ve dahası, bu büyük fethin nişanesi manasında ulu camii olarak kabul görmüştür. Padişah Fatih Sultan Mehmed Han, fetih sonrası ilk cuma namazını da bu kutsal mabet içerisinde kıldırarak Ayasofya'nın artık başka bir hüviyet ile insanlara kapılarını açacağını takdir etmiştir. Bu büyük mabet kiliseden camiye tahvil edilince; kendisinde bir cami kimliği aks ettirecek mihrap, minber ve minare eklenmiştir. İlerleyen süreçte ise Ayasofya'yı geniş çaplı bir külliyeeye dönüştürecek medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, imaret, şadırvan, muvakkithane ve türbeler de bina edilmiştir.

Osmanlı Devleti yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı'na yakınlığı, bünyesinde taşıdığı geniş kültürel birikim ve fethin sembolü olması itibarıyla Ayasofya, daima Osmanlı Devleti tarafından hususi bir ilgiye mazhar olmuştur. Burada din hizmeti ile görevlendirilecek kimselerin alanlarında mütehasşis olmalarına dikkat edilmiş; din hizmetleri kadro hiyerarşisi içerisinde en yüksek mertebe daima Ayasofya'ya bırakılmıştır. Bu anlamda, cami eksenli dini hizmetler alanında kendini geliştirmek isteyen kimseler için gelenebilecek en yüksek makam Ayasofya içerisinde vazifelendirilmek olmuştur. Bu kıymetin doğal bir sonucu olarak da camii musikisi türlerinin nadir ve geleneğin tüm birikimini bünyesinde cem eden icraları Ayasofya'da kendine yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim

tilavetlerinden ezan ve salâ okuyuşlarına kadar birçok türün örnek icraları bu kutsal mabet içerisinde yapılmıştır. Halkın geniş çaplı ilgisine mazhar olan bu icralar aynı zamanda devlet ricali tarafından da takip ve takdir edilmiştir.

Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarında da dini faaliyetlerini sürdüren Ayasofya'da 1934 tarihine gelindiğinde alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile yapı statüsünün değiştirilmesi ve artık cami değil müze olarak faaliyetlerine devam etmesi emri verilmiştir. Böylece Ayasofya'da asırlardır aralıksız devam eden dini hizmetler sekteye uğramıştır. 1980 yılına kadar devam eden bu durum, Ayasofya hünkâr kasrının ibadete açılması ile kısmen azaltılsa da yapının tamamen camii hüviyetine dönmesi 2020 yılında mümkün olmuştur. Bu tarihte alınan karar ile 1934 yılı Bakanlar Kurulu Kararı iptal edilmiş ve Ayasofya'nın tekrar camii hüviyeti ile faaliyetlerini sürdürebilmesinin önü açılmıştır. İmam-hatip ve müezzin-kayyım atamalarının yapıldığı 2020 tarihinden itibaren Ayasofya'da dini hizmetler tekrar başlayarak geleneğin usul ve kaidelerine riayet ile camii mûsikisi türleri veciz icralar ile canlandırılmıştır.

Bu anlamda ilgili çalışmamızın ilk bölümünde Ayasofya'nın Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet olmak üzere üç başlıkta tarihi incelenecektir. İkinci bölümde çalışmanın iki sacayağından biri olan camii mûsikisi türleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise günümüzde Ayasofya'da icra edilen camii mûsikisi türleri ve bunların icra şekilleri üzerine yapılan incelemeler serdedilecektir.

1. Ayasofya'nın Tarihi

1.1. Bizans Dönemi

Hristiyanlıktaki teslis akidesinin ikinci unsuru olan oğul figürü referans alınarak inşa edilen Ayasofya, ilk yıllarında büyük kilise anlamına gelen "Megale Ekklesia" olarak bilinmekteydi. II. Konstantius ve II. Theodosius'un krallıkları dönemlerinde bu günkü ölçülerinden daha ufak boyutlarda ahşap çatılı bazilika biçiminde inşa edilen yapı, iki ayaklanma sonucu büyük ölçüde tahrip edilmiş ve kullanılamaz hale gelmişti.¹ I. Justinianus tarafından Yeruşalim'deki (Kudüs) Süleyman mabedine hem rakip hem de benzer bir biçimde 532 yılında yeniden inşasına başlanan Ayasofya, yaklaşık beş yıllık çalışma neticesinde 27 Aralık 537 tarihinde büyük bir törenle ibadete açılmıştır. "Kutsal Bilgelik" anlamına gelen

¹ Ahmet Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2005), 73-86.

Ayasofya adı ise ilk defa 430 yılından itibaren kullanılmaya başlamıştır.² Ayasofya'nın inşasında mimarlar Miletli İsidoros ve Trallesli (Aydın) Anthemios çalışmıştır. Eserde Mısır'daki Heliopolis'ten getirtilen geniş kızıl porfir sütunlar ile Efesos Artemis Tapınağı'ndan, Baalbek'ten, Beyrut'tan ve Kyzikos'tan temin edilen çeşitli sütun ve mermerler kullanılmıştır.³ Bir yazma esere göre de yeşim renkli mermerler Ayasuluk (İzmir-Selçuk) nahiyesinden; Marmara mermeri olduğu tahmin edilen ak mermerler Marmara Adası'ndan; sarı mermerler Yunanistan vilayetinden; yeşil mermerler de Arabistan vilayetinden gönderilmiştir.⁴ 553 ve 557 yıllarında meydana gelen iki depremde ciddi hasarlar alan ve kubbesinin önemli bir bölümü çöken Ayasofya, tekrar geniş çaplı bir onarım geçirmiş ve 562 yılında yeniden ibadete açılmıştır.⁵

Ayasofya I. Justinianus'un gücü, ihtişamı ve Hristiyan dini üzerindeki hâkimiyetini göstermesi açısından zirveyi temsil ediyordu. Devrinin ve sonraki uzun yıllar boyunca mühendislik, mimari ve sanatının mihenk taşıydı. Bu durumu insanlar üzerinde hâkimiyet kurma ve güçlendirmek için kullanmıştı. Beş yüzün üzerinde din adamı ve diğer görevlileri bünyesinde barındıran bu ihtişamlı yapı, ayrıca sayıları yüz altmışı bulan psaltai olarak bilinen kilise korosuna ev sahipliği yapıyordu. Kubbenin doğu kenarında ambo denilen din adamları ve koronun bulunduğu bir yapı vardı bu kısım insan denizinde bir ada diyebileceğimiz bir yükseltiye benziyordu. Bu bölümden hem ayın yönetiliyor hem de koroya ev sahipliği yapıyordu. Bunda Ayasofya'nın eşsiz yankılı akustiğinin etkisi müthişti. Büyük kubbe bin hertze kadar olan ses dalgalarını yansıtarak ve dağıtarak ortaya ses şelalesi etkisi çıkartıyordu. Bu durum kubbe mimarisinin, sesin ve müziğin dağıtılmasındaki rolünün ne kadar önemli olduğunu kilise ve cami mimarisinin bundan ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Ayasofya'nın başlattığı bu gelenek sonraki yüzyıllarda dünyanın geri kalanında kilise müziği ve besteleri için başlangıcı temsil etmiştir.⁶

Ayasofya'da sayıları farklı olmakla birlikte papaz, dikon, okuyucu, şarkıcı ve kapı bekçisi olmak üzere çalışanların büyük bir kısmı ciddi bir sınavdan geçirilir,

² M. Akif Aydın, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür A.Ş.- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi Mas Matbaacılık, 2015), VIII/68.

³ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1991), 4/207-210.

⁴ Hasan Fırat Diker, *Ayasofya ve Onarımları* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016), 12.

⁵ Eyice, "Ayasofya", 4/207-210.

⁶ Pentcheva Biserra V., "Liturgy and Music at Hagia Sophia", *Oxford Research Encyclopedias*, 2016, 1-27.

başarılı olmaları halinde vazifeye başlatılırdı. Bu büyük istihdamın giderlerini karşılamak üzere ise Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından birçok vakıf kurulmuştu. Yüksek meblağlarda giderleri olan bu yapı, kurulan vakıflarla ayakta duruyordu.⁷ Öte yandan tarihsel süreç içerisinde birçok yangın ve deprem atlatan Ayasofya, 1204 yılında IV. Haçlı Seferi'nde Latin saldırısında büyük hasar görmüştür. 57 yıl süren Latin işgali sonrası mabedin onarımı için gerekli masrafları karşılamakta zorlanan Bizans, ancak halktan toplanan paralarla onarımı gerçekleştirebilmiştir. 1452 yılında Ayasofya'nın Bizans dönemindeki son tadilatını Edirne'den gelen ve bir Türk mimar olan Ali Neccar gerçekleştirmiştir. Bu tamirat esnasında fetih sonrası yapılacak olan minarenin kaidesi de hazırlanmıştır.⁸ Ayrıca Ayasofya, açıldığı dönemden itibaren asırlar içerisinde birçok siyasî merâsime ve dini âyine de ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan sonuncusu, İstanbul'un fethinden bir gün önce Ayasofya'da imparatorla birlikte bütün devlet erkânının ve halkın iştirak ettiği, gözyaşları içinde yapılan dualar ve ilahiler eşliğindeki ayindir.⁹

1.2. Osmanlı Dönemi

İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesiyle beraber kilise olarak kullanılan yapı camiye tahvil edilmiş ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi ismiyle anılan Ayasofya Vakfı kurulmuştur. Bu anlamda yapıya ilk olarak mihrap ve minber eklenmiş ve caminin güneybatı tarafına ise ahşap bir minare inşa edilmiştir. II. Selim döneminde bu minarenin yerine kırmızı tuğladan minare yapılmıştır. II. Bayezid döneminde ise caminin güneydoğu cephesine bir minare daha eklenmiştir. Kuzey kısımdaki iki minare ise Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir.

Galerilerin üzerindeki papaz odaları medreseye dönüştürülmüş ve dönemin önde gelen ilim adamlarından olan Molla Hüsrev ilk müderris olarak tayin edilmiştir. 1466 yılında caminin kuzey doğu kısmına hususi bir medrese inşa edilmiştir. Fatih bu medresede Ali Kuşçu'yu yüksek maaşla ders vermek üzere görevlendirmiştir.¹⁰ Bu medrese XVI. yüzyıl sonlarında harap olmasından dolayı 1846-1849 yılları arasındaki Fossati kardeşlerce yapılan tamiratta iki katlı olarak batı tarzında yenilenmiştir. O dönemde doksan kadar öğrencisi bulunan medrese, 1924 yılına kadar eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiş, 1934 yılında

⁷ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 136-137.

⁸ Eyice, "Ayasofya", 4/207-210.

⁹ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 231.

¹⁰ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 174-185.

camiiinin müzeye tahvilinin ardından yıktırılmıştır.¹¹ Kanuni döneminde Haseki Hürrem Sultan adına bir hamam; III. Murat döneminde müezzin mahfeli ile birlikte toplam dört adet mermer mahfel, mihrap, minber, vaaz kürsüsü; I. Mahmud döneminde kütüphane, sıbyan mektebi, şadırvan, imaret ve müvakkithane eklenmiştir.¹² I. Mahmud tarafından 1740 yılında yaptırılan kütüphanede o dönem 4000 adet el yazması eser bulunmaktaydı.¹³

Ayrıca bünyesinde birçok yüksek estetik değere sahip eseri bulunduran Ayasofya, meşhur hat levhalarıyla da önemli bir değere sahiptir. Mihrabın sağ ve sol kısımlarında II. Mahmut, III. Ahmet ve II. Mustafa tarafından yazdırılan hat levhaları ile birlikte caminin muhtelif yerlerinde önemli hattatlara ait hat levhalar mevcuttur. Sultan Abdülmecid devrindeki onarım çalışmalarında Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait sekiz adet hat levhaları asılmış, kasr-ı hümayun ve mahfel-i hümayun inşa edilmiştir. Böylece Ayasofya Camii'nin hem İslâmi hüviyeti pekişmiş hem de büyük bir külliye haline gelmiştir.¹⁴ Fatih'in vakfiyesindeki kayıtlara göre caminin birçok görevlisi olup her birinin ayrı vazifeleri vardı. Hatip, imam, müezzin, hafız (hatim okumakla görevli hafızlar), müsebbih-mühellil (kelime-i tevhid okumakla görevli kimseler), muarraf (Hz. Peygamber s.a.v.'in özellikleri belirten ta'rifi okumakla görevli kişi), kandilci, saatçi, kayyım, muallim (yetimleri okutan öğretmen), saka (sucu), meremmetçi (tamirci), muvakkit (vakitleri belirleyen kişi) ve bekçi olmak üzere altmışın üzerinde görevli bulunmaktaydı. Ayrıca vakif kayıtlarında vazifelilere yapılacak ödemeler de ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.¹⁵

Osmanlı'da camilerde icra edilen mûsiki türlerine ilaveten kandil gecelerinde özellikle Ayasofya'da Kur'an tilavetleri, mevlid, miraciye, salâ gibi türlerle birlikte kandil gününe mahsus birçok cami mûsikîsi türü her dönemde icra edilmiştir.

1.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından 1934 yılına kadar cami hüviyetini koruyan Ayasofya'da 3 Şubat 1928'de ilk defa Türkçe hutbe okuma uygulaması ile 18 Temmuz 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan İstanbul Müftülüğü'ne yazılan 636 sayılı yazı ile Türkçe ezan uygulaması başlatılmıştı. Ayasofya Camii 24 Kasım 1934 tarihindeyse Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle müzeye çevrilmiştir.

¹¹ Aydın, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, VIII/76.

¹² Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 174-185.

¹³ Aydın, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, VIII/77.

¹⁴ Eyice, "Ayasofya", 4/206-210.

¹⁵ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 246-247.

Kararnamenin İstanbul Evkaf Müdürlüğü'ne ulaşması üzerine cami ibadete kapatılmıştır. İçerdeki teberrukat eşyası tutanakla birlikte Müzeler Umum Müdürlüğü'ne teslim edilmiş, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin sekiz adet büyük hat levhaları asılı oldukları yerden indirilip hünkâr mahfeli tarafında bir yerde istiflenmiştir. 1939 yılında Remzi Oğuz Arık başkanlığında toplanan bir komisyon bu levhaların başka yerde teşhirlerinin mümkün olmadığı gerekçesiyle eski yerlerine asılması kararını vermiştir. Bu karardan 10 yıl sonra 28 Ocak 1949 tarihinde levhalar tekrar eski yerine asılmıştır.¹⁶ I. Mahmud tarafından 1740 yılında yaptırılan kütüphanede bulunan el yazması eserler 1968 yılında Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir.¹⁷ Ayrıca Ayasofya Camii müzeye çevrildikten sonra ana yapıda restorasyon çalışmaları devam etmiştir. 1936, 1945, 1959, 1979 ve son olarak 1994 yıllarında Ayasofya'da kazı, bakım ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiş; geçmiş döneme ait birçok kalıntıya rastlanmıştır. 1980 yılında o yıl ibadete açılan Hünkâr Kasrı'nın restorasyonuna başlanmıştır. Restorasyon süresince ibadete kapatılan bu bölüm restorasyon tamamlanınca yeniden ibadete açılmıştır.¹⁸ Ayasofya 1 Şubat 1935'te resmen müze olarak açıldığında 3 imam, 7 müezzin, 10 kayyım kadrosu bulunmaktaydı. Bir imamla bir müezzin görevde bırakıldıktan sonra diğer görevliler başka camilere dağıtılmıştır. 1952 yılına kadar hem imam hem müezzin kadrosu bulunurken 1952 yılında müezzinlik kadrosu kaldırılmış ve sadece bir imam kadrosu bırakılmıştır.¹⁹ 1931-1932 bütçe kanunu ve 4 Kanuni-Sâni 1332 tarih ve 670 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına göre 1950 yılına kadar Evkaf Umum Müdürlüğü imamların tayin ve azilleriyle ilgilenir, maaşlar ise vakıf gelirlerinden karşılanır, herhangi bir kesinti yapılamazdı. İmamlar hayatta ise maaşları devam ederdi.²⁰

Öte yandan süreç içerisinde Ayasofya'nın asli hüviyetine kavuşması için protestolar düzenlenmiş ve hem kurumsal hem de bireysel düzeyde birçok başvuru yapılmıştır. Hukuki süreç devam ederken 8 Ağustos 1980 tarihine gelindiğinde ilk defa hünkâr kasrı ibadete açılmış ve burada ilk Cuma namazı o dönem Şeyhül-Kurrâ olan Abdurrahman Gürses Hocaefendi tarafından kıldırılmıştır. O günkü Cuma hutbesinde Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin şu sözlere yer verdiği nakledilmektedir. *“Talebeliğim buralarda geçti. Bu caminin derûnunda çok namaz kıldım. Fakat nedense bu cami bir süre sonra müzeye çevrildi.*

¹⁶ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*, 771-776.

¹⁷ Aydın, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, VIII/77.

¹⁸ Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, 205.

¹⁹ Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*, 771-776.

²⁰ İsmail Kandemir, *Ulu Mâbed Ayasofya* (İstanbul: Ekip Matbaa, 2004), 174.

İbadetten mahrum edildi. Yeryüzünün en kutsal mekânları başta Ka'be-i Muazzama olmak üzere mescitlerdir. Buralar da Ka'be-i Muazzama'nın şubeleridir. Dolayısıyla bu cami bu hizmetten mahrum edilince manen hüzünlenmiş ve ağlıyor idi. Beni bu şereften mahrum bıraktılar diye üzülüyordu. Bugün kısmen ibadete açıldığı için bu mekân da üzüntüsünü feraha çevirdi. Manen gülmektedir. İnşallah bir gün bu mabed tamamen açılır ve üzerindeki bu hüznün de tamamen kalkar.” Aynı tarihlerde Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Hırka-i Saadet dairesi de açılmış ve bu iki yerde Kur'an okumak üzere aralarında Ramazan Pakdil, Mehmet Sevinç, İlhan Tok ve Sıtkı Gülle'nin de bulunduğu bir grup hafız vazifelendirilmişti.²¹ 1980 ihtilalinin hemen akabinde Ayasofya Hünkâr kasrı restorasyon nedeniyle ibadete kapatılmış olup 1991 yılında yeniden açılmıştır.²²

Yeniden açılan hünkâr kasrına ilk imam hatip olarak Mahmut Toptaş atanmıştır. Kısa süre görev yaptıktan sonra becaîş yöntemiyle Mimar Hayrettin Camii'ne atanmış, mezkûr camide görev yapan Osman Şen de Ayasofya Camii'ne görevlendirilmiştir. Osman Şen 1991-1996 yılları arasında, Hakkı Aydemir 1999-2006 yılları arasında, Yıldırım Şaşı 2006-2014 yılları arasında ve Önder Soy 2016-2020 yılları arasında imam hatip olarak görev yapmıştır.²³

10 Temmuz 2020'de Danıştay 10. Dairesi kararıyla 1934 yılına ait Bakanlar Kurulu kararı iptal edilmiş ve aynı gün Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Ayasofya tekrar cami hüviyetiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir.²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 3 İmam (Prof. Dr. Mehmet Boynukalın, Ferruh Muştuer, Bünyamin Topçuoğlu) ve 5 müezzin (Mehmet Hadi Duran, İbrahim Çoban, Şükrü Asıleren, Rıdvan Akbaş ve Alpcan Çelik) ataması yapılan Ayasofya Camii'nde ilk Cuma namazını 24 Temmuz 2020'de yüz binlerce kişinin katılımıyla Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali ERBAŞ kıldırmıştır. Açılışından kısa bir süre sonra Ayasofya'nın kuzey kısmındaki iki minaresinin arasına “Lâilâhe illallah” yazılı mahya eklenmiştir.

2. Cami Mûsikisi Türleri

Türk Din Mûsikîsi'nin tekkede ve camide icra edilen iki ana kolundan biri olan Cami Mûsikîsi, gerek ibadet esnasında gerekse ibadet öncesi ve sonrasında camide icra edilen türlerinden müteşekkildir. Genel olarak Tekke Mûsikîsi ile

²¹ Ramazan Pakdil ile yapılan mülakattan alıntıdır. (12/10/2024)

²² Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 771-776.

²³ Fatih Müftülüğü Kişisel Özlük Dosya Kayıtları.

²⁴ Resmî Gazete, 10 Temmuz 2020, 31181 (mükerrer).

ortak formların kullanıldığı Cami Mûsikîsi'nde müzik aletinin olmaması en önemli ayırım noktasını oluşturmaktadır. Tekke'de müzik enstrümanlarıyla birlikte daha coşkun bir hava hâkimken camide enstrümansız çıplak ses ön planda olup daha zâhidâne bir üslup ağır basmaktadır.²⁵

2.1. Kur'an Tilaveti

Genel olarak cami içinde sesli ve makamlı okunan bütün Kur'an okuyuşları tilavet ismiyle ifade edilmektedir. Cami içinde sünnet namazdan sonra bazı selâtin camilerde mahfelde müezzin tarafından üç defa İhlâs Sûresi (İslam dinin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz ifadeyle anlatıldığı halk arasında "Kul hüvallah", "Kul hü" ya da "İhlâs-ı Şerîf" diye anılan sûredir.)²⁶ Okunur. Müezzin ihlasları okurken makamsal tercih ve icra keyfiyeti noktasında muhayyerdir. Ancak kameti hangi makamda yapacaksa tilaveti de o makamda yapması daha uygundur. Okuyuş hızı bakımından orta okuyuşa denk gelen tedvir usulünü tercih etmesi hem sünnet kılanların cemaate yetişmesi için hem de namazı kılıp tekrar işine dönmesi gerekenler için daha uygun bir tercihtir. Sabah, akşam ve yatsı namazlarında imam kıraatta Fatiha ve zamm-ı sûre'yi (Namaz esnasında Fatiha'dan sonra okunması gereken en az üç ayet) cehrî (sesli, açıktan) ve makamlı okur. İmamın ses vüs'ati ve makam becerisine göre bu kırâatin icra keyfiyeti şekillenir.

Ayrıca cuma, bayram, teravîh ve tesbih namazlarında da kıraat sesli ve makamlı olarak icra edilir. Günün beş vakti namazların akabinde gerek mihrapta gerekse mahfelde Kur'an-ı Kerim tilaveti yapılmaktadır. Sabah ve akşam namazlarından sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesi²⁷ olan Haşr Sûresi'nin son üç ayeti okunur. Sabah okunan tilavet sabâ, akşam okunan tilavet ise segâh makamındadır. Öğle ve ikinci namazlarında imam kendi belirleyeceği bir aşr-ı şerîfi (Kur'ân-ı Kerîm'in bir cemaat içinde sesli olarak okunan genellikle orta uzunluktaki on ayet kadar olan bölümlerine Türkler arasında verilen ad)²⁸ okur. Bu aşr-ı şerîf'lerde makamsal tercih okuyucuya aittir. Yatsı namazından sonra okunan tilâvet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesiyle²⁹ "Âmenerrasûlü" diye

²⁵ Nuri Özcan, "Cami Mûsikîsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/102.

²⁶ Emin Işık, "İhlâs Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000), 21/537.

²⁷ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ts. Fedâilu'l-Kur'an, 22.

²⁸ Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1991), 4/24.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, ts. Fedâil'l-Kur'an, 10.

bilinen Bakara Sûresi'nin son iki ayetidir. Bu tilâvette de makam tercihi okuyucuya ait olmakla birlikte genellikle vaktin ezan makamı olan Hicâz tercih edilmektedir. Bu tilavetler genellikle mihrapta imam tarafından okunduğu için “mihrapta okunan, mihraba ait” anlamlarına gelen “Mihrabiye”³⁰ diye adlandırılmıştır. Yine bazı selâtîn camilerde cuma namazının akabinde müezzin “Alâ Rasûlinâ Salavât” dedikten sonra toplu halde “Salâten Tüncînâ” duası okunur. Duanın son kısmında “Hasbünallâh ve Ni'me'l-Vekîl” kısmı üç ya da yedi defa tekrar edilir. “Ni'me'l-Mevlâ ve Ni'me'n-Nasîr” dendikten sonraysa bir müezzin normal müezzinlik tesbihâtı olan “Sübhânallâhi ve'l-Hamdülillâhi Velâ İlâhe illallâhu Vallâhu Ekber, Velâ Havle Velâ Kuvvete illâ Billâhi'l-'Aliyyi'l-'Azîm” şeklindeki tesbihi okur. Ardından aynı makam ve perdeden “Âyete'l-Kürsî” adıyla ma'ruf olan Bakara sûresinin 255. âyeti okunur. Ayrıca kandil ve özel mevlid programlarında mevlidin başlangıcında, bahir aralarında ve sonunda da aşr-ı şerîfler okunmaktadır.

Yukarıda sıralanan imamet ve müezzinlik hizmetlerinin yanında bu hizmetlerin ifası esnasında dikkat edilmesi gereken birtakım usuller ve kurallar da bulunmaktadır. Örneğin gerek namazda gerekse namaz dışında okunan Kur'an tilavetlerinde okuyucunun Kur'an'ın teknik kaidelere riayeti son derece önemlidir. Öncelikle tecvid kaidelerine, harflerin mahreç ve sıfatlarına dikkat ederek okumalıdır. Bunun için “Kur'an okuma ve tecvîd kaidelerinin tamamına hâkim, sadece bilgiyle değil aynı zamanda ameli yönden de uygulamasını gösteren Kur'an ehli” anlamındaki bir fem-i muhsin'den (güzel ağız) eğitim alınmalıdır.³¹ Ayrıca Kur'an tilâvetinde okuyuş hızı bakımından üç okuyuş türünden biri tercih edilir. Tahkîk; kıraatın hız bakımından en yavaş icra şeklidir. Aşr-ı Şerîfler genellikle tahkîk usulüyle okunur. Tedvîr; kıraatın hız bakımından tahkik ve hadr arasındaki orta hızda okuyuşudur. Hadr; bir şeyi süratli yapmak anlamında tilavetin caiz olan en hızlı okuyuş şeklidir.³² Harfleri mahreç ve sıfatları belli olacak şekilde ve tecvid kaidelerinden de ödün vermeksizin asgarî cevaz ölçülerine riayet ederek hızlıca okuyuş şekli hadr olarak isimlendirilmektedir. Bundan daha hızlı ve okuma ölçülerinin bozulduğu okuyuşlara ise “hezrame” ya da “tahlît” denilmiştir.³³ Namaz sonrası mihraptan

³⁰ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlâkı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 125.

³¹ Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/253.

³² Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 326-328.

³³ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 34-35.

okunan aşr-ı şerîflerde tahkik usulü tercih edilir. Ramazan'da okunan mukabelelerde orta okuyuş olan tedvîr usulü referans alınarak okunur.

Okuyucu uygulayacağı makam konusunda muhayyerdir. Yukarıda belirtilen bazı vakitlere has makamları uygulama noktasında herhangi bir mecburiyet söz konusu değildir. Okuyucunun makam bilgisi, hançeresinin hareketliliği, sesinin genişliği ve nefesinin uzunluğu tilavetinin güzelliğini ortaya çıkaran unsurlardır. Bunun için Kur'ân okuyucusunun iyi bir mûsikî eğitiminden geçmesi gerekir. İcra esnasında müzikal uygulamalar tilavetin gerektirdiği ölçüde yapılabilir. Tilavetin girişinin alt perdelerde olması meyan kısımlarında daha rahat hareket alanı ortaya koyması bakımından önemlidir. Mana ile de uyumlu olmak kaydıyla meyan denilen tiz bölgelerde de gezinilip tekrar başlanılan makam ve perdeye gelmesi gerekir. Ancak Kur'ân besteli olarak okunmaz. Kendine has zâhidâne bir üslupla herhangi bir müzikal usûl takip edilmeden irticalen okunur. Kur'an'ın kendine has usûl ve eda şekli vardır. Asla besteli bir esere, şarkı, türkü veya gazele benzetilerek okunmaz.³⁴

2.2. Ezan

Sözlüklerde “çağrı yapmak, bir haberi duyurmak, bildirmek ve ilanda bulunmak” anlamlarına gelen Ezan,³⁵ terim olarak Müslümanlara beş vakit namazın vaktini duyurmak, namaz için camiye toplamak, henüz İslam dairesine girmemiş olanları da dine davet maksadıyla okunan kendine has söz ve söyleniş üslubuna sahip davet biçimidir.³⁶ Ezan ile aynı kökten gelen “muezzin” kavramı ise ezan okuyan kişiyi ifade etmektedir.³⁷ Türk Din Mûsikîsi'nin cami mûsikîsi türlerinden olan Ezan, bir müezzin tarafından değişik makamlarda kendine has tavır ve üslupla irticalen okunur. Hangi makamdan başlanırsa o makamda bitirilir. Ezan içinde farklı makamlara geçkiler yapılabilir. İstanbul'da eskiden sabah ezanının saba, dilkeş-hâverân; öğle ezanının rast, hicaz; ikinci ezanının hicaz, uşşak, bayatî; akşam ezanının hicaz, rast, segâh, düğâh; yatsı ezanının hicaz, uşşak, bayatî, neva rast makamlarında okunması gelenek haline gelmişti. Günümüzde bazen farklı makamlarda okunmakla birlikte genellikle her vaktin bir ezan makamı vardır. Sabah sabâ, öğle uşşak/bayatî, ikinci rast, akşam segâh, yatsı hicaz makamlarında icra edilmektedir. Ayrıca Cuma günü hatip hutbeye

³⁴ Erdoğan Ateş, *Türk Din Mûsikîsi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 58-60.

³⁵ İbn Manzûr (Beyrut: Dârü's-Sadr, 2010), “Lisânü'l-Arab”, 13/9.

³⁶ Fikret Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), “Dinî Kavramlar Sözlüğü”, 151.

³⁷ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/42.

çıkıldığında hutbe öncesinde okunan ezana İç Ezan denilmektedir. Bu ezan hutbe öncesi okunan âyet ve ardından getirilen salâtüselâm hangi makamda icra edildiyse genellikle o makamda okunur. İki kişinin karşılıklı olarak okuduğu ezana “Çifte Ezan” denir. Ayrıca birbirine yakın iki camiden karşılıklı okunan ezana “Münâvebeli Ezan” denilmektedir.³⁸

2.3. İkâmet

Sözlükte “bir şeyi doğru yöne çekmek” “tam manasıyla yerine getirmek” gibi anlamlara gelen ikâmet, terim olarak ezanla vaktin girdiği duyurulup camiye davet edilen cemaate farz namazın başladığını haber verir. Ezanla aynı cümleleri paylaşmakla birlikte müezzin tarafından cami içinde kibleye dönük vaziyette ezana göre biraz daha hızlı bir şekilde icra edilir. Ezandan tek farklı kısmı “Hayye ale'l-Felâh” cümlesinden sonra “Namaz Başladı” anlamına gelen “Kad Kâmeti's-Salâh” cümlesinin iki defa okunmasıdır. Türkçe’de ikâmet için “kâmet getirmek, kamet okumak ve kâmetlemek” tabirleri kullanılır.³⁹

Türk Din Mûsikîsi'nin cami musikisi türlerinden olan ikâmet, sünnet namazdan sonra bazı selâtin camilerde olduğu gibi eğer üç defa İhlas Sûresi okunuyorsa o kıraatin makamında okunur. İhlas Sûresi okunmuyorsa müezzin ya o vaktin ezan makamında ya da istediği bir makamda okur. Ezandaki tekrar cümlelerinin ilkinde kalış yapılan perdeler genelde o makamın güçlü perdesi olup ikinci cümlelerde makamın karar perdesine inilirken, ikâmette ise kalış yapılan perdeler açısından daha serbest bir icra söz konusudur. Ayrıca ezanda cümleler ayrı ayrı icra edilirken, kamette birleştirilerek de okunmaktadır.⁴⁰ Fakat “el-Ezânü Cezmün, ve'l-İkâmetü Cezmün” hadis-i şerîfi hükmünce ezan ve ikametteki tekrar eden cümleleri birleştirmeden sonlarını cezm ederek okumak sünnete uygun olandır.⁴¹

2.4. Salâ

Arapça’da “dua” ve “namaz” anlamlarına gelen salâ (salât) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve onun ailesine Allah’tan (c.c.) rahmet, dua, selamet, esenlik ve selam dileklerinin bir kişi ya da cumhur tarafından yüksek sesle ve belirli makamlarda

³⁸ Nuri Özcan, “Türk Din Mûsikîsi’nde Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/43-45.

³⁹ Vecdi Akyüz, “İkâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/16-17.

⁴⁰ Ayşe Başak Harmancı - Hasan Kemal Bıyık, *Turkish Academic Research Review*, “Bir Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak Kâmet” 4/1 (2019), 108-109.

⁴¹ Mehmet Zihni Efendi, *Nîmet-i İslâm* (İstanbul: Şirket-i Mertebe-i Matbaası, 1906), 338.

ifade edilmesidir. Salânın sözleri “es-Salâtü ve’s-Selâmü Aleyke Yâ Seyyidenâ Yâ Resûlâllah” cümleleri ile başlayıp tekrar başa dönülüp “Yâ Seyyidenâ” ibaresinden sonra “yâ Habîballâh, Yâ Nebiyyallâh” sözleri okunur. En son tekrarda ise “Yâ Seyyide’l-Evvelîne ve’l-Âhirîn, ve Selâmün ale’l-Murselîn, ve’l-Hamdü Lillâhi Rabbi’l-Âlemîn” cümleleriyle Salâ tamamlanır. Günümüzdeki uygulamalarda bunun dışında bazı cümle ilaveleri de yapılmaktadır. Ancak başlangıç ve bitiriş cümlelerinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.

Salâlar eskiden her vakitte ezan ile birlikte besteli ya da irticali olarak icra edilirdi.⁴² Günümüzde ise bu gelenek Anadolu’nun bazı şehirlerinde devam etmekle birlikte genel uygulama Cuma Ezanından bir saat önce ve Perşembe akşamları ile mübarek gün ve gecelerde Yatsı Ezanından önce icra edilmesi şeklindedir.

Salâlarda makamsal açıdan vakitlere göre değişen farklı uygulamalar vardır. Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin bestelediği Dilkeşhâverân makamındaki Sabâh Salâsı günümüzde Cuma günleri icra edilmektedir. Perşembe akşamları ve mübarek gecelerdeki yatsı ezanı öncesi okunan salâlar genellikle Hüseyinî makamında başlayıp o vaktin ezan makamında bitirilmektedir. Yine Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Hüseyinî makamındaki “Lâilâhe İllallâhu Vahdehû Lâ Şerike Lehü” diye başlayan ve cenazenin kabre götürülüşü esnasında icra edilen Cenaze salâsı günümüzde bu işle meşgul olanlar dışında bilinmemektedir.⁴³ “Es-Salâtü ve’s-Selâmü Aleyke Yâ Rasûlallah” şeklinde başlayan salâ, günümüzde cenazeleri haber vermek maksadıyla minareden Hüseyinî makamında başlayıp bazen Sabâ makamına da geçki yapılarak okunmaktadır. Ayrıca sözlerinin kime ait olduğu bilinmeyen ancak Belül Dâna’ya ait olduğu tahmin edilen ve “Yâ Mevlâ Allah, Leyse’l İ’ydü Limen Lebise’l-Cedîd” cümleleriyle başlayan Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Bayâti makamında bestelediği bayram salâsı ise günümüzde bazı selâtîn camilerde (Sultanahmet Camii ve Ayasofya-i Kebîr Camii) bayram namazı öncesi okunmaktadır.

2.5. Mevlid

Sözlükte “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelen “mevlid” kelimesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) doğumunu ifade etmektedir. İslam medeniyetinde Hz.

⁴² Nuri Özcan, “Salâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/15-16.

⁴³ Fatih Koca, *İslâm Tarihi ve Mdeniyetinde Salâlar ve Salavâtlar* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 134.

Peygamber'in (s.a.v.) doğumu vesilesiyle icra edilen törenler, buna ilişkin yazılan manzum ve mensur eserler ile tertip edilen bütün cemiyetler mevlid kavramında mücemmi olmuştur.⁴⁴ Osmanlı'da resmî olarak Mevlid merasimleri III. Murat zamanında başlamıştır. Sarayda ve büyük camilerde padişahın katıldığı büyük törenlerle Mevlid okutulurdu. Ayrıca devlet adamlarının ve zenginlerin konağında, cami-mescitlerde ve halktan kimselerin evlerinde mevlidler okutulur, ziyafetler verilirdi.⁴⁵

Çoğunluğu manzum eserlerden oluşan mevlidler Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisinin göstergesi olarak Türk edebiyatında çok önemli bir yere sahiptir. Süleyman Çelebi'nin 812'de (1409) kaleme aldığı "Vesîletü'n-Necât" adlı eseri Türkçe mevlid olarak en çok kabul görmüş ve geniş kitlelere yayılmıştır. Bu veziz eser dışında Türkçe olarak kaleme alınan mevlidlerin sayısı 200 civarındadır. Mevlidler genellikle tevhid, münâcât ve na't ile başlayarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Âdem'den intikal eden nurunu bahseden Nûr-ı Muhammedî (Nûr Bahri), doğumunu anlatan Velâdet (Vilâdet) Bahri, Mi'rac Bahri ve diğer mûcizelerin anlatıldığı bahir ile vefatını konu alır. Her bahirin sonunda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selâmın tekrar bulunduğu beyitler vardır.⁴⁶

Türk Din Mûsikîsinde Süleyman Çelebi'nin manzum olarak kaleme aldığı "Vesîletü'n Necât" isimli Mevlid, Osmanlı coğrafyasında birçok mecliste icra edilen bir tür olarak geniş bir yankı uyandırmıştır.⁴⁷ Ancak Besteli Mevlid, tekkelerdeki özel hevesli mûsikîşinaslar dışında halk tabanında fazla yayılmamıştır. Bestelenen mevlidin nota ile tespiti yapılmayıp besteyi bilenlerin de vefat etmesiyle beste unutulmuştur. Hattat Mûsikîşinas Kemal Batanay Mevlidi 600 beyit olarak yeniden bestelemiş, Kâni Karaca da meşk etmiştir. Bu bestenin notası neşredilmediği için icrası da yaygınlaşmamıştır. Bunların içinden en dikkat çeken besteli Mevlid, Kosova Prizren'de okunmuş olan Mevlid'dir. Solo ve koro bölümlerden müteşekkil olan bu Mevlid kendine has bir üslupla icra edilmektedir.⁴⁸ Bu besteli Mevlidin Bursa'da albümü yapılmış olup bazı video

⁴⁴ Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/475.

⁴⁵ Mehmet Şeker, "Osmanlılar'da Mevlid Törenleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/479-480.

⁴⁶ Hasan Aksoy, "Türk Edebiyatı'nda Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/482-484.

⁴⁷ Nuri Özcan, "Türk Din Mûsikîs'i'nde Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/484-485.

⁴⁸ Ateş, *Türk Din Mûsikîs'i*, 109.

platformlarında kaydı da bulunmaktadır.⁴⁹ Ayrıca bu Mevlid, 2022 Süleyman Çelebi Yılı münasebetiyle 5 Ekim 2022’de Başakşehir Belediyesi’nin himayeleriyle Mevlid Kandili’ne özel olarak Emin Saraç Kültür Merkezi’nde Şef Mehmet Hadi Duran ve ekibi tarafından icra edilmiştir.⁵⁰ Osmanlı coğrafyasında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) doğum günü “Mevlid Kandili” olarak ifade edilmiş, bu geceye tüm devlet erkânı ve halk özel önem vermiş, camilerde, özel meclislerde ve evlerde Mevlid’ler okutulmuştur.

Mevlid, Osmanlı toplumunda mübarek gün ve gecelerin, doğum, ölüm, sünnet, evlenme, hac ibadetini yerine getirme vb. cemiyetlerin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Mevlidin her bölümü (bahir) Mevlidhan denilen bir kişi tarafından okunur. Mevlidin bölümleri arasında tevşihhanlarca mevlidin okunacağı makamdan tevşihler okunur. Mevlidin bahirleri arasında bir makam sıralaması takip edilir. “Tevhid” ve “Münâcât” bahri Saba makamında, “Nûr” bahri Hicaz makamında, Velâdet (Vilâdet) bahri Rast makamında, “Merhaba” bahri Uşşak ve Hüseyinî makamlarında, “Mi’rac” bahri Segâh-Hüzzam makamlarında ve mevlidin son bölümü olan “Dua” bahri de Uşşak makamı ile başlayıp Hüseyinî ile bitirilir.⁵¹ Mevlidhanlar bahirleri okurken başladıkları perdede kalmayıp makamın geçkiye imkân verdiği ölçüde birçok makama geçebilirler. Son beyite gelindiğinde başlanılan makam ve perdeye gelinmesi gerekir. Ancak “Merhaba” bahrinin sonunda Mevlidhan Segâh perdesinde karar verir. Ardından ilahi korusu cemaatin de iştirakiyle Salât-ı Ümmiye okur. “Dua” bahrinin son mısraı olan “Rahmetullâhi Aleyhim Ecme’yn” kısmını ilahi korusu okur ve bir kârînin okuyacağı Kur’an tilavetiyle duaya geçilir.

2.6. Mi’râciye

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki urûc kökünden türemiş bir ism-i âlet olan mi’rac kelimesi, “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” anlamına gelmektedir. Terim olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya yolculuğu ve oradan da göklere yükselmesine denir.⁵² Mi’râciyye ise Türk İslam edebiyatı ve sanatlarında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mi’racını konu alan eserlerin adıdır. Türk Din Mûsikîsi’nde Mi’râciye, Üsküdar’daki Nasûhî Tekkesi

⁴⁹ “Prizren’de Okunan Süleyman Çelebi’nin Besteli Mevlid-i Şerifi”, haz. H. Bashkim Çabrat, *YouTube* (2014). (https://www.youtube.com/watch?v=6ooqTTVv_UA)

⁵⁰ <https://kultursanat.basaksehir.bel.tr/mevlid-kandili-ozel-programi-2663>, (Erişim Tarihi: 08.10.2024)

⁵¹ Özcan, “Türk Din Mûsikîsi’nde Mevlid”, 29/484-485.

⁵² Salih Sabri Yavuz, “Mi’rac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020), 30/132.

şeyhi Nasûhi Mehmet Efendi'nin isteği ve tavsiyesi üzerine Kutbu'n-Nâyî Osman Dede'nin yazıp bestelediği ve ilk defa Nasûhi Tekkesi'nde kendisinin okuduğu Dini Mûsikisi türüdür. Eser segâh, müstear, dügâh, nevâ, sabâ, hüseyînî ve nîşâbur makamlarında yedi bölümden (hane) müteşekkildir.

Benzer şekilde Osman Dede'nin bestelediği bahir aralarında okunan tevşihlerin sözleri de Mevlâna Celaleddin Rûmi ve Mehmet Nasûhî'ye aittir. Notaya alınıp alınmadığı bilinmeyen eser geleneksel meşk usulüyle aktarılmaya çalışıldığı için nevâ bahri tevşihleriyle beraber unutulmuştur. Tekkelerin kapatılmasından sonra Mi'râciye de unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, bunun üzerine Mehmet Suphi Ezgi ve Abdülkadir Töre tarafından musiki üstatlarından dinlenip ayrı ayrı notaya alınarak yayınlanmıştır.⁵³ Zaman içerisinde bazı musiki üstatlarının Mi'râciyeyi tevşihleriyle birlikte meşk etmesiyle eser yeniden okunarak gün yüzüne çıkmıştır. 12 Mayıs 1951 Cumartesi günü Üsküdar Hüdâyî Âsitânesinde Mi'râciye okunmuştur. Bu gelenek halen devam etmektedir. Mi'râciye günümüzde İstanbul'da Sümbül Efendi Camii'nde ve Tophane Camii'nde,⁵⁴ Bursa'da Mahkeme Camii ve Numâniye Dergâhı'nda farklı Mi'râciyehanlar tarafından okunmaktadır.⁵⁵

2.7. İlahi

Dinî ve tasavvufî bir muhteva ile yazılıp cemiyetlerde okunmak üzere bestelenen, melodik yapı itibariyle çok uzun olmayan küçük usullerle bestelenmiş Türk Din Mûsikisi türlerinin umumi adıdır. Ekseriyetle tekke ve camilerde sıkça kullanılmakla birlikte birçok cemiyette gerek ferdi gerekse gruplar vasıtasıyla icra edilmektedir. Biçim yönüyle şarkı formuna benzediği halde tavır ve üslup bakımından kendine has bir icra yöntemi vardır. Geniş ses aralığı kullanılmadan, ortalama bir oktavlık ses genişliğinde bestelenen, geçkilerin fazla olmadığı ve sadeliğin ön planda tutulduğu türlerdir.⁵⁶ “Mecmûa-i İlâhiyyât” adıyla ilâhileri bir araya getiren eserler taranmak suretiyle tespit edilen ilâhi türü muhteva itibariyle Allah'ın varlığı, birliği, esma ve sıfatları ile bunların tecellilerini ifade eden Tevhid'i konu alanlar; Allah'a yalvararak ondan af dilemek için okunan Münâcât konulu şiirler; Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övmek, özelliklerinden bahsetmek ve şefaatinin dilemek arzusuyla yazılan Na't ve Tevşihler; ölen bir

⁵³ Mustafa İsmet Uzun, “Mi'râciyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020), 30/137-138.

⁵⁴ Ateş, *Türk Din Mûsikisi*, 115.

⁵⁵ Sema Dinç vd., “Dinî Mûsiki Formu Olarak Mi'râciye ve Geçmişten Günümüze İcrası” (2017), 259.

⁵⁶ Ateş, *Türk Din Mûsikisi*, 221.

kimsenin meziyet ve güzel hasletlerini anlatan Mersiyeler; sözleri Arapça olup Türk mûsikîşinaslar tarafından bestelenen Şuğûller şeklinde tasnif edilmektedir.⁵⁷ Esasen yukarıda da ifade edildiği üzere ilâhiler küçük usüllerle bestelenmiş, sözleri ve melodik yapısı kısa tutulan bir türdür. Ancak cami mûsikîsi türlerinden olan tevşih, münacât, na't ve şuğuller her ne kadar beste ve güfte yapısı itibariyle birbirlerinden farklı olsa da bunların tamamı için cami mûsikîsinde ilahi kullanımı daha yaygındır.

2.8. Kaside

Bir cami mûsikîsi türü olarak kaside Allah ve Peygamber sevgisini, din büyüklerinin tasavvufi düşünce ve öğütlerini içeren manzum metinlerin bir kişi tarafından irticali olarak okunması demektir. Herhangi bir usulle değil makama bağlı olarak icra edilmektedir. Kaside okuyanlar güzel sesli, mûsikî kabiliyetleriyle teşhiz ve hıfzında yeterli güfte bulunan kişiler olup kasidehan adıyla anılırlar. Günümüzde mevlid bahir aralarında ya da bahrin ortasında da ilgili bölümle münasebetli kasideler okunmaktadır. Güftenin anlamına uygun makam seçimi ve dinleyenlerde ilâhi duygular uyandıracak temiz nağmeler tercih edilmesi önemlidir.⁵⁸

2.9. Gülbank

Sözlükte muhtelif yerlerdeki belirli merasimlerde kendine has tertibi olan ve yüksek sesle okunan dua anlamına gelen gülbank,⁵⁹ yapılacak işlerin hayırlı uğurlu olması için sağlık ve başarı dilekleriyle belli bir kalıptaki ifade tarzıyla Allah'a (cc) yalvarmayı yakarmayı dile getiren dua metinleridir. Osmanlı'da tasavvuf erbabı vasıtasıyla tekke ve dergâhlarda gelişip yayılmıştır. Doğum, ad koyma, sünnet, mektebe başlama, düğün ve cenaze gibi törenlerde bir şeyh ya da hoca efendi tarafından gülbank okunurdu.⁶⁰ Selâtîn camilerdeki gülbank ise her vaktin ilk sünnetinin akabinde ikâmet öncesi bir müezzin tarafından önce Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salavât getirenlerin ahir ve akıbetlerinin hayırlı olması temennisıyla başlar. Ardından ilk müezzin Hz. Bilal-i Habeşî'nin (r.a.), caminin bânîsi, cümle hayır sahipleri, camide görev yapan imam müezzin kayyım ve

⁵⁷ Mustafa İsmet Uzun, "İlâhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/64-68.

⁵⁸ İsmail Hakkı Özkan, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001), 24/566.

⁵⁹ Mustafa Nihat Özön (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2005), "Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük", 1/265.

⁶⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Gülbank", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/232-235.

cemaatinden ahirete irtihal edenlerin cümlesinin ruhlarının şâd olması ve Ümmet-i Muhammed'in sulh ve selâmeti için yüksek sesle "el-Fâtîha" diyerek bitirilir.

2.10. Temcîd

Sözlük anlamı itibariyle "yüceltmek, övmek" anlamındaki temcîd ezandan farklı olarak minareden Allah'a (cc) yapılan dua, niyaz, tazarrû' ve münâcâtlardır. Üç aylarda Receb'in ilk gecesinden itibaren Ramazan'ın ilk gecesine her akşam yatsı namazının ardından, Ramazan girdiğinde de sahur vaktinde okunurdu. Temcîd "Yâ Hazreti Mevlâ, Ente'l-Kerîmü'l-Bâkî ve Ente'r-Rahîmü Yâ Allah" diye başlar. Allah'ın (cc) yüceliğinden, fazlından, kerem ve ihsanından bahsedilir. O'nun sıfatları vasıtasıyla ona dua ve niyazda bulunulur. Bazı peygamberlerin isimleri ve onların özelliklerinden bahsedilir. Kelime-i Tevhîd'ler çekilir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salâtüselâm getirildikten sonra "Yâ Mevlâ" diye temcîdin sözleri sona erer. Daha sonra Kur'an ayetlerinden biri okunur. Arkasından bir beyitlik münâcât veya na't okunur. Hep birlikte "Ve'l-Hamdü Lillâhi Rabbi'l-Âlemîn" denilip fatiha çekildikten sonra yine bir kişi tarafından "Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin..." (...) veya " Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesifûn..." (...) diye başlayan âyetin okunmasıyla temcîd ve münâcât sona erer.⁶¹ Temcîd'in sözleri kısa ve Arapçadır. Bu icralar tek bir kişi tarafından yapıldığı gibi koro ile birlikte de yapılabilir. Temcîd'in bilinen tek besteli örneği Hatip Zâkirî Hasan Efendi'ye ait Irak makamında ve durak evferi usulündeki eseridir.⁶²

3. Ayasofya Camii'nde Uygulanan Cami Mûsikisi Türleri

3.1. Ayasofya'da Ezan

Ezan günde beş vakit farklı makamlarda okunmaktadır. Sabah ezanı sabâ makamında, öğle ezanı uşşak/bayâtî makamında, ikindi ezanı rast makamında, akşam ezanı segâh makamında ve yatsı ezanı da hicaz makamında icra edilmektedir. Bununla birlikte bazen nihâvend, muhayyer, sûzinâk, hüseyinî makamlarında da ezan okunmaktadır. Ayrıca Muharrem ayının ilk on günü öğle ezanları hüseyinî makamında okunmaktadır.

3.1.1. Karşılıklı Ezan (Münâvebeli Ezan)

⁶¹ Ubeydullah Sezikli, "Temcîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/410-411.

⁶² Ateş, *Türk Din Mûsikisi*, 70.

Osmanlı'dan günümüze İstanbul'da belirli camilerde karşılıklı ezan geleneği vardır. Bu geleneğin uygulandığı yerlerden birisi de Sultanahmet ve Ayasofya camileridir. Günümüzde ezanlar mikrofondan okunduğu için ezanların karışmaması için karşılıklı ezan geleneği daha da önemli hale gelmiştir. Bu uygulamada makam ve perde uyumuna riayet edilmesi çok önemlidir.

Ayasofya Camii'nin 1934 yılından itibaren 86 yıl müze olarak kullanılması burasını cami hüviyetinden yoksun kılmış ve ibadet yapılamamıştır. Bu süre zarfında ilk kez 2013 yılında Ayasofya minaresinden ezan yankılanmaya başlamıştır. Bu tarihe kadar Sultanahmet Camii ile Firuzağa Camii arasında karşılıklı ezan uygulaması devam etmiştir. Bu dönemde tatbik edilen karşılıklı ezan icralarında ezana önce Sultanahmet Camii müezzini ilk tekbirleri okuyarak başlar, peşinden Firuzağa Camii müezzini ilk tekbirleri okurdu. Sultanahmet Camii müezzini ikinci tekbirleri okur onun peşinden Firuzağa Camii müezzini ikinci tekbirleri okurdu. Aralarda makamsal geçki yapılacak olursa derhal karşıdaki müezzin de aynı benzer geçkiyi yapardı. Bu şekilde herhangi bir ses, makam ve perde karışıklığı olmaksızın ezan nihayete erdirilirdi. 2013 yılında ilk defa Ayasofya minaresinden ezanlar okunmaya başlayınca karşılıklı ezanda Firuzağa Camii görevini Ayasofya'ya devretmiş oldu. Ayasofya minaresinden ezan okunmasına rağmen iç kısım müze olarak kullanıldığı için namaz Hünkâr Kasrı'nda eda ediliyordu. 24 Temmuz 2020 tarihinde Ayasofya Camii'nin ibadete açılmasıyla beraber aynı yapıda ezan namaz birlikteliği vücuda geldi. Aslî hüviyetini tekrar kazanan Ayasofya Camii minaresinden ezan, mihrabından Kur'an sesleri aynı anda yükselerek adeta baş ve gövde uyumu gerçekleşmiş oldu.

86 yıl aradan sonra tekrar ibadete açılan ve yeniden ulu cami vasfını kazanan Ayasofya'da ezanlar büyük bir heyecanla okunmakta ve dinlenmektedir. Karşılıklı ezanda ezana ilk başlayan cami önceleri Sultanahmet Camii iken Ayasofya-i Kebîr Camii'nin yeniden ibadete açılmasıyla birlikte ezana ilk başlayan Ayasofya-i Kebîr Camii olmuştur. Karşılıklı ezan öğle, ikindi ve yatsı vakitlerinde devamlı uygulanmaktadır. Sabah ezanı ise sadece Cuma günleri karşılıklı okunmaktadır. Akşam ezanı vaktin kısıtlılığı ve hızlı okunması dolayısıyla karşılıklı okunmamaktadır. Ezanlar yaz mevsimlerinde hava durumunun müsait olduğu zamanlarda caminin kuzey batısındaki minarenin şerefesinden okunmaktadır.

3.1.2. İç Ezan

Cuma günleri ezandan sonra kılınan ilk sünnetten sonra gülbankın okunmasının akabinde müezzinlerden birisi Ahzab Sûresi'nin 56. Âyetini okur.

İmam bu esnada minbere çıkarak hutbe îrat edeceği merdivende yönünü cemaate dönerek oturur. Okunan ayetin akabinde müezzin kendi belirleyeceği bir makamda iç ezanı okur. Müezzin dilerse öncesinde okunan ayet-i kerîmenin makamında okur.

3.2. Ayasofya'da Kur'an-ı Kerim Tilavetleri

Ayasofya-i Kebir Camii'nde her gün öğle ve ikindi namazları öncesinde üç defa İhlas Suresi okunur. Günün beş vakti her namazın akabinde görevli imamı ya da müezzini tarafından Kur'an-ı Kerim tilaveti yapılmaktadır. Sabah namazı sonrası Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulaması ve tavsiyesi olan Haşr Sûresi'nin son üç ayeti çoğunlukla imam tarafından mihrapta tilavet edilir. Bazen de müezzine işaret ederek ona okutabilir. Bu tilavet farklı makamlarda olmakla birlikte çoğunlukla Sabâ makamında icra edilir. Öğle namazı sonrası tilavet imam tarafından ve aşr-ı şerif formatında genellikle uşşak makamında makamsal geçkiler de yapılmak suretiyle icra edilir. İkinci sonrası Kur'an Tilaveti duanın akabinde mihraptan çoğunlukla imam tarafından ya da mahfelde müezzin tarafından yapılır. İkinci sonrası tilavette caminin vakfiyesinde vaz' edilen Nebe sûresi okunur. İkinci ezanı Rast makamında icra edildiği için Kur'an Tilaveti de çoğunlukla Rast makamında yapılır. Akşam namazı sonrası yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesi olan Haşr Sûresi'nin son üç ayeti okunur. Bu tilavet de vaktin ezan makamı olan Segâh makamında icra edilir. Yatsı sonrası yapılan tilavet Bakara Sûresi'nin son ayetleri olup genellikle imam tarafından mihrapta okunur. Bu tilavette tercih edilen makam çoğunlukla Hicaz'dır.

Cemaatle kılınan namazlarda kıraatin açıktan okunduğu sabah, akşam, yatsı, Cuma ve bayram namazlarındaki kıyam kıraatleri hadr usulü okuyuşla serbest bir icra ile okunur. Bu kıraatler genellikle kamet eden müezzinin bitirdiği perde ve makam üzerinden devam eder. Cuma günü imam hutbeyi bitirdikten sonra minberde okuduğu Nahl Sûresi 90. ayetini hangi makamda icra etmişse, müezzin de o makamda kamet yapar. İmam da müezzinin bıraktığı perde ve makamdan tekbir alıp namaz kıraatini icra eder. Bazen farklı makamlara geçki ya da geçiş yapılabilir.

Ayrıca Ayasofya'da her gün sabah ezanından sonra müezzin mahfelinde bir müezzin tarafından Fetih Sûresi okunmaktadır. Ardından "Âmenerrasûlü..." diye başlayan Bakara Sûresi'nin son iki ayeti okunur. En son üç İhlas-ı şerîfe ile tilavet bitirilip Fatiha okunduktan sonra salavât ile cemaat sünnet namaza kaldırılır. Sünnetler kılındıktan sonra müezzin gülbank okur. Kamet ile birlikte namaza

geçilir. Bu tilavette müezzin makam konusunda muhayyerdir. Uygulamada makamsal tercihler genellikle saba, uşşak, rast, kürdî ve hicaz makamlarıdır. Her Cuma günü salâ ile ezan arasındaki vakitte hafızlar tarafından bir cüz mukabele okunmaktadır.

3.3. Ayasofya’da Salâ Uygulaması

3.3.1. Cuma Salâsı

Ayasofya-i Kebîr Camii’nde bütün camilerde olduğu gibi Cuma günleri öğle vaktinden bir saat önce müezzin tarafından salâ okunur. Okunan bu salâ Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin dilkeşhâveran makamındaki bestesiyle başlanıp devamında farklı makam geçkileriyle icra edilmektedir. Cuma salâları da ezanlar gibi Sultanahmet Camii ile karşılıklı okunmaktadır.

3.3.2. Perşembe Akşamı Salâsı

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2016 yılında halkın talepleri doğrultusunda aldığı bir kararla Perşembe akşamları yatsı ezanı öncesi bütün camilerde salâ okunmaya başlamıştır. O gün yatsı ezanı hangi makamda okunacaksa salâ da o makamdan okunmaktadır. Bununla birlikte farklı makamsal geçkiler yapılabilir. Salâ sonunda ezanın okunacağı makamda (genellikle hicaz makamı) karar verilir. Perşembe ve Cuma salâları da tıpkı ezan gibi Ayasofya ve Sultanahmet camilerinden karşılıklı okunmaktadır.

3.3.3. Bayram Salâsı

Bayram günleri sabah ezanından önce Dilkeşhâveran makamındaki Hatip Zâkirî Hasan Efendinin bestesi olan salâ okunur. Devamında sözleri Behlül Dâne Hz.’ne ait olduğu tahmin edilen ve Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Bayâti makamında bestelediği “Yâ Mevlâ Allah. Leyse’l-ıydü limen lebise’l-cedîd...” cümleleri ile başlayıp “ve salli ve sellim alâ es’adi nûri cem’îl-enbiyâi ve’l-murselîn ve’l-hamdülillâhirabbi’l-‘âlemin” ile biten Bayâti Bayram Salâsı okunur.

3.3.4. Mübarek Gecelerde Okunan Salâ

Mübarek gecelerde yatsı ezanı öncesi Sultanahmet Camii ile karşılıklı salâlar verilmektedir. Hüseyini makamı ile salâyâ başlanıp devamında farklı makamsal geçkiler yapılmaktadır. 18 Şubat 2021 (Hicri: 7 Receb 1442) tarihindeki Regaip Kandili’nde Ayasofya-i Kebîr Camii’nin dört mahfelinden dört müezzin (Yaşar Özsoy, Şükrü Asıleren, İbrahim Çoban ve Rıdvan Akbaş) tarafından Hüseyinî

makamında salâ okunmuştur. Bu salâ ve sonrasında icra edilen mevlid programı TRT1 ve Diyanet Tv'den canlı olarak ekrana getirilmiştir.

3.4. Ayasofya'da Miraciyye

Hz. Peygamber'in (s.a.v.)'in mi'rac mucizelerini anlatan güfte ve bestesi Kutbu'n-Nâyî Osman Dede'ye ait olan Mi'raciye, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu tarafından Miraç Kandili olan 10 Mart 2021 (Hicri 27 Receb 1442) tarihinde yatsı namazının akabinde icra edilmiştir.⁶³

3.5. Gülbank

Selâtin camilerde okunan gülbank her sünnet namazın sonunda kametten önce bir müezzin tarafından mahfelde okunur. Gülbankta önce Hz. Peygamber (s.a.v.) için cemaatin salavât getirmesi istenir. Sonrasında müezzinlerin seyyidleri olan Hz. Bilal-i Habeşî (r.a.) ve Hz. Abdullah İbn Ümmü Mektûm (r.a.) ruhları için, camiye bina eden cümle hayır sahipleri ruhları için, camide görev yapan imam müezzin kayyımlardan ve cemaatten ahirete irtihal edenler için El-Fatiha diye bitirilir. Ayasofya-i Kebîr Camii'nde de her gün akşam hariç dört vakit buraya mahsus Gülbank okunmaktadır.

Ayasofya'da okunan Gülbank şu şekildedir; Hazreti Rasûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem, Sultânü'l-Enbiyâ, Burhânü'l-Esfiya, Habîb-i Hudâ, Şeffî Rûz-i Cezâ, A'nî bihî Ebe'l-Kâsımî Hazreti Muhammedeni'l-Mustafa Sallallâhu Aleyhi ve Sellem efendimize salavât-ı şerîfe getirenlerin ilahî ahir ve akibetleri hayrola. (Bu esnada cemaat içinden "Allahümme Salli Alâ Muhammedin ve Alâ Âli Muhammed" salavâtını okur.) Seyyidâ'l-Müezzinîn Bilâl-i Habeşî ve Abdullah İbn Ümmü Mektûm radiyallâhü anhüma hazretlerinin ruhları için, sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât cennet mekân Firdevs-i âşiyân ebü'l-feth ve'l-meğâzî Sultân Muhammed Hân aleyi'r-rahmet ü ve'l-ğufrân hazretlerinin ve bilcümle selâtîn-i Osmâniyye'nin ervâhı için. Bu camî-i şerîften güzerân eden eimme-i hutabâ müezzinîn kayyûmîn ve cemaatından ahirete irtihâl edenlerin bil-cümlesinin ruhları için. Bu cami-i şerîfin yeniden ibadete açılmasına vesile olan devlet ricalimizin bilcümle gelmiş ve geçmişlerinin ruhları için, ber-hayât olanların sağlık afiyet ve tûli 'umrile muammer olmaları için... Hayırlar fethi şerler def'i millet-i İslâmiyye'nin sıhhat ve selâmeti için Hak Celle ve 'ale'l-Fatiha.

3.6. Ayasofya'da Sabah Namazı Sonrası Yapılan Zikir, Salavât ve Tesbihat

⁶³ "Bir Miraç Kandili Geleneği: Mi'raciye", haz. Ömer Tuğrul İnançer, TRT Müzik Türkiye (10 Mart 2021).

Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri sabah namazının duasının ardından imam Haşr Sûresi'nin son üç ayetini okuduktan sonra “Sadakallahü'l-Azîm” der peşinden “Fa'lem Ennehû Lâilâhe İllallah” diyerek zikre başlar “Lâilâhe illallah” zikrini Uşşak kararlı bir şekilde 11 defa okuduktan sonra “Hasbî Rabbî Celallah Mâfi Kalbî Ğayrullah, Nur Muhammed Sallallah” şeklindeki tesbih cümlelerini söyler. Sonra yine aynı perdeden uşşak kararlı bir şekilde “Lâilâheillallah” zikrini cemaatin de iştirakiyle 11 defa söyler. Devamında “Hasbî Rabbî Celallah Mâfi Kalbî Ğayrullah, Nur Muhammed Sallallah” cümlelerinden sonra tekrar “Lâilâheillallah” zikrini 11 defa cemaatle beraber söyler. Sonrasında “Muhammedün Rasûlullah, Sallallâhu Teâlâ Aleyhi ve Sellem” salavât cümlesiyle kelime-i tevhid zikri tamamlanır.

Sabah Zikri

Görsel 1: Sabah Zikri Nota Dizimi

Hasbi Rabbi Cellallah

Görsel 2: Hasbi Rabbi Cellallah Zikri Nota Dizimi

Görsel 3: Salavat Nota Dizimi

İmam daha sonra besmele çekip Ahzab Sûresi'nin 56. Ayeti'ni *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ* عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”) Uşşak makamında serbest bir icra ile okur.

Mezkûr ayetin okunması sonrasında anonim bir beste olan notası aşağıda gösterilen “Allahümme salli alâ seyyidina muhammedin ve alâ âli seyyidina Muhammed, biadedi külli dâin ve devâin ve bârik ve sellim, aleyhi ve aleyhim kesiran” şeklindeki salavât cümleleri cemaatin de iştirakiyle üç defa tekrar edilir, üçüncüsünde en son kısımdaki “aleyhi ve aleyhim kesîran” yerine “aleyhi ve aleyhim teslimen kesiran kesiran” şeklinde ve uşşak kararlı olarak bitirilir. Sonrasında imam ferdi olarak Salli ve sellim ve bârik alâ seyyidina Muhammedin sallallâhu aleyhi ve sellem” şeklindeki salavâtı okur. Sonrasında cemaatin de kendi içinden salavât getirmesi için “âlemlerin en şerefli, en faziletli, en mükemmeli olan efendimiz Muhammed’e (s.a.v.) salavat getirin” manasındaki “Alâ eşrafi'l-â'lemîne seyyidinâ Muhammedin salavât, Ala efdali'l-â'lemine seyyidinâ Muhammedin salavât, Alâ ekmeli'l-â'lemîne seyyidina Muhammedin salavât” cümlelerinin her birini uşşak kararlı bir şekilde eder. İmam yerinde uşşaklı karar verdikten sonra aynı perde segâh perdesine transpoze edilerek müezzinler tarafından cemaatin de iştirakiyle bestesi Itrî'ye ait olan “Salât-ı Ümmiye” üç defa okunur. Salât-ı ümmiye'nin ardından imam, İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin tesbîhâtı olarak bilinen ve “Sübhan-e'lebediyyi'l-ebed...” şeklinde başlayan tesbihâtı serbest bir icra ile okuyup en sonunda “ve'l-hamdülillâhirabbi'l-âlemîn” diyerek duaya geçer.

Uşşak Salavat

Al la hüm me sal li a la sey yi di na Mu ham me din ve a la

a li sey yi di na Mu ham med

Bi a de di kul li da in ve de va in ve ba rik ve sel lim

A ley hi ve a ley him ke si ra

Görsel 4:Uşşak salavât nota dizimi

3.7. Ayasofya Mahfelindeki Diğer Müezzinlik Uygulamaları (Tekbir, Salavât, İstiğfar, Tesbih ve Tehliller)

3.7.1. Tekbir

Tekbir, Allah'ın (cc) zâtı, sıfatları ve fiilleriyle her şeyden yüce ve üstün olduğu anlamına gelmekte olup "Allahuekber" cümlesiyle ifade edilir.⁶⁴ Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin segâh makamında serbest usulle bestelemiş olduğu ve "Allahu Ekber Allâhu Ekber, Lâilâhe illallâhu Vallâhu Ekber, Allahu Ekber ve Lillâhi'l-Hamd" cümlelerinden oluşan Türk Din Mûsikîsi türüdür. Mana itibariyle Allah'ın büyüklüğünü ondan başka ilah olmadığını ve hamd ile şükürün sadece ona yapılacağını ifade eden tekbir; Kurban bayramı arefesinde başlayıp bayramın dördüncü günü ikinci namazına kadar farz namazlardan sonra, kurban kesilirken, bayram hutbelerinde, Kur'an hatminin akabinde ihlas ve Muâvizeteyn sûrelerinin akabinde, hac ve umre ihramı boyunca ve dini merâsimlerde okunmaktadır.⁶⁵ Ayasofya'da yukarıda zikredilen zamanlarda ve ayrıca özel birçok programda cami görevlileri vasıtasıyla cemaatin de katılımıyla tekbir icra edilmektedir.

⁶⁴ Saffet Köse, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2011, 40/341-343.

⁶⁵ Erdoğan Ateş, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/344.

3.7.2. Salavât

Hız Peygamber (s.a.v.) ve onun ailesine rahmet, dua ve selamda bulunmayı ifade eden Ahzab Sûresi 56. âyetinde Kur'an'dan delili bulunan bir dua ve temenni cümlesidir.⁶⁶ Okunan tüm salâlar bu salavât çerçevesinde olup bizim burada kastımız mahfelde okunan salât-ı ümmiye, salât-ı kemâliye, salât ü selâm ve diğer besteli ya da bestesiz okunan salavât cümleleridir. Buhûrî Zâde Mustafa Itrî Efendi tarafından segâh makamında bestelenen Salât-ı ümmiye, Ayasofya'da birçok vesileyle ve özellikle de Ramazan'da teravih aralarında cemaatin de iştirakiyle okunmaktadır.

Salât-ı Kemâliye adıyla bilinen birden fazla bestesi olan salavât da yine mahfelde icra edilen salavât türlerindedir. Mâhur makamındaki meşhur salât ü selâm Ramazan'da Enderûn teravihin son dörtlüğünden sonra müezzinler tarafından mahfelde okunmakla birlikte camideki diğer programlarda toplu olarak icra edilmektedir. Ezandan sonra bir müezzin tarafından cemaati sünnet namazına kaldırmak üzere salavât getirilir. Teravih aralarında müezzinler tarafından icra edilen ilahi, kaside ya da salat-ı ümmiye'nin akabinde hep birlikte bir sonraki dörtlüğe geçmek için salavât cümlesi okunur. Bu da bir sonraki kılınacak dört rekât namazın makamında icra edilir. Ayrıca birçok besteli salavâtlar da yine Ayasofya mahfelinde icra edilen cami mûsikîsi türlerindedir.

3.7.3. İstiğfar

İstiğfar kişinin kusurlarının bağışlanmasını Allah'tan (cc) dilemesi anlamına gelmekte olup⁶⁷ kısaca "Estağfirullah" lafzı ile ifade edilirken, cami mûsikîsi içerisinde "Estağfirullah, Estağfirullah, Estağfirullâellezi Lâilâhe illâ Hû, el-Hayye'l-Kayyûme ve Etûbu İlehy" cümlelerinin mahfelde müezzinler tarafından farz namazların akabinde toplu halde icra edilmesidir. İstiğfar, Ayasofya-i Kebîr Camii'nde her vaktin farz namazının akabinde imamın namaz kıraati ve bitiriş selamında tercih ettiği makam ile icra edilmektedir. İstiğfar ayrıca bazı mübarek gün ve gecelerde mihraptan imam tarafından cemaatin de iştirakiyle irticali olarak da yapılmaktadır. Ayasofya'da müezzinler tarafından okunduğu şekliyle her farz namazın akabinde farklı makamlarda yapılan istiğfar icralarına ait notalar aşağıda gösterilmiştir.

⁶⁶ Mehmet Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/36.

⁶⁷ Adil Bebek, "Mağfiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 27/313.

Saba İstiğfar

Es tağ fi rul lah Es tağ fi rul lah

Es tağ fi rul la hel le zi la i la he il la hu

El hay yel kay yu me ve e tu bu i leyh

Görsel 5: Sabâ Makamında İstiğfar Nota Dizimi

Uşşak İstiğfar

Es tağ fi rul lah Es tağ fi rul lah

Es tağ fi rul la hel le zi la i la he il la hu

El hay yel kay yu me ve e tu bu i leyh

Görsel 6: Uşşak Makamında İstiğfar Nota Dizimi

Rast İstiğfar

Es tağ fi rul lah Es tağ fi rul lah

Es tağ fi rul la hel le zi la i la he il la hu

El hay yel kay yu me ve e tu bu i leyh

Görsel 7: Rast Makamında İstiğfar Nota Dizimi

Segah İstiğfar

Es tağ fi rul lah Es tağ fi rul lah

Es tağ fi rul la hel le zi la i la he il la hu

El hay yel kay yu me ve e tu bu i leyh

Görsel 8: Segâh Makamında İstiğfar Nota Dizimi

Hicaz İstiğfar

Es tağ fi rul lah Es tağ fi rul lah

Es tağ fi rul la hel le zi la i la he il la hu

El hay yel kay yu me ve e tu bu i leyh

Görsel 9: Hicaz Makamında İstiğfar Nota Dizimi

3.7.4. Tesbih

Allah'ı (cc) noksan sıfatlardan tenzih etmek ve yüceliğini tasdik etmek anlamına gelen tesbih,⁶⁸ mahfel icrası olarak müezzinin farz namazların akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulaması olan "Allâhümme Ente's-Selâmü ve Minke's-Selâm, Tebârahte Yâ Ze'l-Celâli ve'l-İkrâm"⁶⁹ (Allah'ım sen selamsın. Selâmet sendendir. Ey celâl ve ikram sahibi sen münezzehsin sen yücesin) şeklindeki tesbih cümlelerini yüksek sesle ve makamlı bir şekilde icra etmesine denir. Sabah ve ikindi namazlarında bu tesbih cümlelerinin ardından " "Alâ Rasûlinâ Muhammedin Salavât" cümlesine geçilir. Öğle, akşam ve yatsı namazlarında ise "Alâ Rasûlinâ Muhammedin Salavât" cümlesine geçilmez farz sonrası kılınacak olan sünnetler eda edildikten sonra ve eğer yatsı namazı ise de vitir namazı kılındıktan sonra imam selam verince müezzin "Alâ Rasûlinâ Salavât" der. Cemaat sessiz olarak içinden salavât getirir. Sonra müezzin "Sübhânallahi ve'l-Hamdülillâhi ve Lâilâhe illallâhu Vallâhu Ekber ve Lâ Havle ve Lâ Kuvvete İllâ Billâhi'l-'Aliyyi'l-'Azîm" şeklindeki tesbih cümleleri makamlı bir şekilde icra eder. Ardından cemaatin "Ayete'l-Kürsî" diye bilinen âyeti okuması için biraz bekledikten sonra yine müezzin farklı telaffuz şekilleri olmakla birlikte "Ve Hüve'l-'Aliyyü'l-'Azîmü Zü'l-Celâli Sübhânallah" tesbihini makamlı olarak okur. Bu sırada Cemaat de içinden 33 defa "Subhânallah" der. Müezzin bu kez yine farklı telaffuzları olmakla birlikte makamlı bir şekilde "Sübhâne'l-Kerîmi Dâîmeni'l-Hamdülillah" şeklindeki tesbih cümlelerini okur. Cemaatin "Elhamdülillâh" şeklindeki tesbihatı 33 defa okuması için biraz bekledikten sonra "Rabbî'l- Â'lemîne Teâlâ Şânuhullâhu Ekber" cümlesini okur. Bu sırada yine cemaat 33 defa "Allahu Ekber" der. Bu şekildeki tesbihat farz namazların akabinde Ayasofya'da olduğu gibi bütün camilerde uygulanmaktadır. Bu icralardaki makamsal tercihte müezzinler muhayyer olmakla birlikte o vaktin ezan kamet ve imamın kiraatinin makamına uygun olarak yapılmaktadır.

3.7.5. Tehlil

Tehlil, Allah'tan (cc) başka ilah olmadığını ifadesi olan "Lâilâheillallah" cümlesidir.⁷⁰ Mahfeldeki müezzinlik uygulamaları kapsamında yapılan tesbîhâtın

⁶⁸ Metin Yurdağur, "Tesbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/527.

⁶⁹ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Salât*, 224.

⁷⁰ Hatice Kelpetin Arpağuş, "Kelime-i Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022), 25/214.

akabinde müezzinin tehlil cümlesi olan “Lâilâhe illallah” ile başlayıp ara vermeden “Vahdehû Lâ Şerîkelehû Lehû'l-Mülkü ve Lehû'l-Hamdü ve Hüve alâ Külli Şey'in Kadîr” sözlerini makamlı bir şekilde serbest bir icra ile okumasıdır. Akabinde aynı makamda “Sübhâne Rabbiye'l-A'liyyi'l-A'le'l-Vehhâb”, Allahümmaşurnâ fi Zümreti's-Sâlihîn”, “Vemâ Erselnâke illâ Rahmeten Lil-Âlemin” olmak bu üç cümleden birinin mahfelde okunmasıyla hep birlikte duaya geçilir. Bu şekilde namaz esnasında mahfelde icra edilen müezzinlik uygulamaları tamamlanmış olur.

3.8. Ayasofya'da Kandil Programlarındaki Türler

Başta Mevlid kandili olmak üzere Regâib, Mirac ve Beraat kandillerinde ve Kadir gecesinde özel programlar icra edilmektedir. Program genellikle Kur'an tilaveti ile başlayıp cami görevlilerinin icra ettiği mevliden bahirler ile bahir aralarında okunan ilahi ve kasidelerden meydana gelmektedir. Bu programlar halkın yoğun iştiraki ile gerçekleştirilmektedir.

3.9. Ayasofya'da Ramazan Ayında İcra Edilen Türler

Osmanlı'da Ramazan'da sahur vakti icra edilen sözleri “Yâ Hazreti Mevlâ Mevlâ'l-Mevâlî” diye başlayan ve Hatip Zakiri Hasan Efendi'nin bestelediği temcid, günümüzde Ramazan'ın ilk günü yatsı ezanı öncesi Ayasofya Camii'nde bir müezzin tarafından okunmakla birlikte aralardaki salavâtlar ve tesbihler cumhur olarak icra edilir. Bazen aynı güfte bir müezzin tarafından serbest bir biçimde icra edilmektedir.

Ayasofya'da teravîh namazları, her dört rekatta farklı makamlarda tilavetin yapılması ve aralarda da ona uygun salavat ve ilahilerin icra edilmesi şeklinde gerçekleşen Enderun usulüyle kılınmaktadır. Makamsal tercihler sırasıyla rast, saba, hüseyni, evc ve acemaşiran şeklinde ya da rast, uşşak, saba, evc ve acemaşiran şeklinde uygulanmaktadır. Bu uygulama yatsı namazı kametiyle başlar. Müezzinin yatsı kameti ve imamın tilaveti hicaz makamında icra edilir. İmamın hicaz makamındaki namaz selamının akabinde müezzinler aynı makamda “estağfirullah, estağfirullah, estağfirullah-ellezî lâilâhe illâ hû, el-hayye'l-kayyûme ve etûbu ilehy” şeklindeki istiğfarı okuduktan sonra bir müezzin irticali olarak “Allahümme ente's-Selâmü ve minke's-Selâm, Tebârakte yâ ze'l-Celâli ve'l-İkrâm” tesbihatını okur. Yatsı namazının son sünneti kılınca müezzin “sübhanallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâilâhe illallâhu vallâhü ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm” diye teravîh öncesi okunan tesbihatı rast makamında serbest bir şekilde icra edip rast perdesinde karar verir, akabinde

müezzinler hep birlikte “Allâhümme salli alâ Muhammed” salavâtını rast makamında icra ederler. İlk dört rekat kılınınca müezzinler Uşşak makamında Ramazan ilahisi okuyup aynı makamda bir sonraki dörtlüğe kalkış salavâtını okurlar. İmam teravihin ikinci dörtlüğünü Uşşak kıldırıp selam verince Saba ilahi icra edilir. İlahinin akabinde aynı makamdaki namaza kalkış salavâtını okurlar. İmam teravihin üçüncü dörtlüğünü Saba makamında kıldırıp selam verdikten sonra müezzinler evc makamında ilahi okuyup aynı makamda namaza kalkış salavâtını okurlar. İmam teravihin dördüncü dörtlüğünü Evc makamında kıldırıp selam verince, müezzinler bu kez son dört rekat hazırlığı için Acemaşîran makamında ilahi okurlar. Sonrasında namaza kalkış salavâtını Acemaşîran makamında okurlar. İmam son dört rekati Acemaşîran makamında kıldırıp selam verir. Selamdan sonra müezzinler de Mâhûr makamındaki Salât ü Selâm’ı okurlar. Bazen imam namazı bitiriş selamını segah makamında verir. Bu durumda müezzinler üç defa Salât-ı Ümmiye diye mâruf, bestesi Buhûrî Zâde Mustafa İtrî Efendi’ye ait olan salavâtı okurlar. Sonrasında bir müezzin Âli İmran Sûresi 35. Ayetini okur. Bu esnada imam cemaate döner hep birlikte dua için eller semaya açılır, müezzinlerden biri yüksek sesle 9 defa amin der. En sonuncu amin’de segâh makamına gelir ve karar verir. Dua imamın elleri yüzüne götürmesiyle sonlandırılınca müezzinler vitir namazı için kalkış salavâtını segah makamında okurlar. İmam vitir namazı için tekbir alıp namaza durur. Dilerse aynı makamda bitirir, dilerse ikinci rekatta karcığar, üçüncü rekatta buselik makamında namaz kıraatını icra eder. Bu uygulama günümüzde imamın tercihinine göre değişebilmektedir. İmam vitir namazı selamını hangi makamda vermişse müezzin de aynı makamda alıp tesbihatları yaptırarak dua kısmına geçilir. Bazen de tesbihatlarda herhangi bir müezzinin tercihinine göre makam değişebilmektedir. Dua sonrası okunan Bakara Sûresi’nin son iki ayeti genellikle imam tarafından mihrapta hicaz makamında okunur.

Teravih namazlarında özellikle hafta sonları yoğun bir cemaat katılımı olmaktadır. Böyle zamanlarda cemaatin de talebi doğrultusunda teravih aralarında ilahi yerine salât-ı ümmiye okunmaktadır. Her dört rekat sonrası okunan salât-ı ümmiye, imamın selam verirken bıraktığı perde segaha transpoze edilerek müezzinler ve cemaatin tamamı tarafından okunmaktadır. Sonrasında müezzinler namaza kalkış salavâtını her dört rekat için değiştirerek imamın kıldıracağı makamdaki icra ederler.

3.10. Ayasofya'da Tertib Edilen Özel Programlar

Ayasofya-i Kebîr Camii'nde aşere-i takrîb ve hafızlık icazet merasimleri, hutbe yarışmaları, öğrenci ve gençlik buluşmaları, yaz Kur'an kursu final programları, sabah namazı buluşmaları şeklinde birçok program tertip edilmektedir. Bu programlar cemaatin de yoğun iştirakiyle Kur'an tilavetleri, ilahi ve kasideler, tesbihat ve dualar eşliğinde icra edilmektedir. Ayrıca binlerce yaz kursu öğrencileri camimize geldiğinde hep birlikte Segâh tekbir ve Salât-ı Ümmiye okuyarak camide büyük bir ulvi atmosfer meydana getirmektedirler.

Sonuç

Bina edildiği vakitten itibaren tarihin her döneminde hem halk hem de yönetimler tarafından daima çok yüksek bir değer görmüş olan Ayasofya, gerek Hristiyan gerekse İslam dünyasında birçok iltifata mazhar kılınmış ve dünya kültür mirasının önemli bir parçası kabul edilmiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte şehrin ulu camii haline getirilen bu büyük mabette asırlar boyu Kur'an ve ezan sesleri yankılanmıştır. 1934 ila 2020 yılları arasında müze hüviyeti ile dini faaliyetlerin durdurulduğu yapıda bu durum, alınan karar ile ortadan kaldırılmış ve İslami gelenekler tekrar yaşatılmaya başlanmıştır. Bu uygulamaların başında da cami musikisi türleri yer almaktadır. Başta Kur'an-ı Kerim tilavetleri ve ezan olmak üzere salâ, tesbihat, mevlid, temcid ve daha birçok tür; alanında önemli başarıları bulunan din hizmetlisi görevliler tarafından yürütülmektedir. Ayrıca bu formların usul ve icra kaidelerinde geleneksel bilgi birikimi ile Osmanlı mirası mezcedilerek diğer birçok dini kuruma önder olacak nadide bir tavır takip edilmektedir. Hem camii vakfiyesinde bulunan talimatların takip edilmesi hem de ziyaretçilerin hemen her an şahit olabileceği sürekli bir devir daim halinde devam eden envai çeşit cami musikisi türlerinin icrası Ayasofya'yı bu manada da özel ve anlamlı bir makama yerleştirmektedir. Bünyesinde barındırdığı yüksek kültürel ve dini mirası; alanında uzmanlaşmış din görevlilerinin hizmetleri ile taçlandırılan yapı, bu anlamda ziyaretçiler için hem görsel hem işitsel oldukça değerli bir seyir imkânı sunmaktadır. Böylece cami musikisi türlerinde takip edilecek usullerin ve doğru icraların yaşatılmasıyla Ayasofya'nın Camii hüviyetinin pekiştirilmesi sağlanmış olacaktır. İlgili çalışmanın da Ayasofya'nın dini merkez rolünün ve burada icra edilen dini hizmetlerin ehemmiyeti hususunda dikkat çekici olması ve bu alanda diğer pek çok çalışmaya kapı aralaması temenni edilmektedir.

Kaynakça | References

- Akgündüz, Ahmet vd. *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Aksoy, Hasan. “Türk Edebiyatı’nda Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Akyüz, Vecdi. “İkâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Ateş, Erdoğan. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Ateş, Erdoğan. *Türk Din Mûsikîsi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Aydın, M. Akif. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür A.Ş.- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi Mas Matbaacılık, 2015.
- Bebek, Adil. “Mağfiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Biserra V., Pentcheva. “Liturgy and Music at Hagia Sophia”. *Oxford Research Encyclopedias*, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*, ts.
- Çetin, Abdurrahman. “Ezan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/36-38. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. “Tecvid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Diker, Hasan Fırat. *Ayasofya ve Onarımları*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Dinç, Sema vd. “Dînî Mûsiki Formu Olarak Mi’râciye ve Geçmişten Günümüze İcrası”. program adı: Geçmişten Günümüze Uluslararası Dînî Mûsikî Sempozyumu, Amasya, 2017.
- Eroğlu, Muhammed. “Aşr-ı Şerif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1991.
- et-Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*, ts.
- Eyice, Semavi. “Ayasofya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1991.
- Harmancı, Ayşe Başak - Bıyık, Hasan Kemal. *Turkish Academic Research Review*. “Bir Türk Din Mûsikîsi Formu Olarak Kâmet” 4/1 (2019).
- Işık, Emin. “İhlâs Süresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- İbn Manzûr. 15 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 2010.
- Kandemir, İsmail. *Ulu Mâbed Ayasofya*. İstanbul: Ekip Matbaa, 2004.
- Karaman, Fikret vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

- Kelpetin Arpağuş, Hatice. “Kelime-i Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2022.
- Koca, Fatih. *İslâm Tarihi ve Mdeniyetinde Salâlar ve Salavâtlar*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343, 2011.
- Mehmet Zihni Efendi. *Ni'met-i İslâm*. İstanbul: Şirket-i Mertebiyeh Matbaası, 2. Basım, 1906.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. “Salâtüselâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Özcan, Nuri. “Cami Mûsikisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Özcan, Nuri. “Salâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Özcan, Nuri. “Türk Din Mûsikisi'nde Ezan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Özcan, Nuri. “Türk Din Mûsikisi'nde Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Özel, Ahmet. “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Özkan, İsmail Hakkı. “Kaside”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Özön, Mustafa Nihat. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 9. Basım, 2005.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Sezikli, Ubeydullah. “Temcîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Şeker, Mehmet. “Osmalılar'da Mevlid Törenleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Gülbank”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Uzun, Mustafa İsmet. “İlâhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Mi'raciyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi'rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Yurdagür, Metin. “Tesbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- “Bir Miraç Kandili Geleneği: Mi'raciye”. haz. Ömer Tuğrul İnançer. *Türkiye: TRT Müzik*. Yayın Tarihi 10 Mart 2021.

“Prizren’de Okunan Süleyman Çelebi’nin Besteli Mevlid-i Şerifi”. haz. H. Bashkim Çabrat.
YouTube. Yayın Tarihi 2014.